माध्यमिक तहमा शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषय एम.एड्

दोस्रो वर्ष (५९८) को प्रयोजनको

लागि प्रस्तुत शोधपत्र

शोधकर्ता

सूर्यप्रसाद भट्टराई

त्रि.वि.द.नं. : ६३४०९-८८

परीक्षा रोल नं : २१४००५६/०६६

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ

२०७०

सिफारीस पत्र ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन मूल विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि सूर्यप्रसाद भट्टराईले **माध्यमिक तहमा शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार पार्नु भएको हो । उहाँको यस शोधपत्र लेखनप्रति म सन्तुष्ट भएकाले आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारीस गर्दछु ।

....

वेगवहादुर काफ्ले

शोध निर्देशक

१९ अप्रिल, २०१३

स्वीकृति पत्र ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन मूल विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि सूर्यप्रसाद भट्टराईले **माध्यमिक तहमा शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था** शीर्षकमा तयार पार्नु भएको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१	लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	कार्यक्रम संयोजक, स्नातकोत्तर तह	....
२	वेगवहादुर काफ्ले	शोध निर्देशक	....
३	प्रा. स्वयमप्रकाश जवरा	वाह्य परीक्षक	....

२६ अप्रिल, २०१३

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तरगत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विषयमा स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि "माध्यमिक तहमा शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था" शीर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरी प्रस्तुत गरिएको छ । शोध प्रस्तावना स्वीकृत गरी शोधपत्र तयारीको क्रममा प्रारम्भदेखि अन्तिम लेखनसम्म निरन्तर रुपमा निर्देशन, सुझाव , सल्लाह र प्रोत्साहन गर्नु हुने आदरणीय गुरु, शोध निर्देशक श्री वेगवहादुर काफ्ले ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

एम.एड. उपाधिको सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा सुकुना वहुमुखी क्यम्पससँग सम्वद्ध निकायहरू तथा विभागहरू प्रति आभार प्रकट गर्दछु । यस अध्ययनलाई सफल बनाउन समय-समयमा रचनात्मक सहयोग, अमूल्य सुझाव र मार्ग निर्देशन गरी दिनुहुने विभागीय प्रमुख श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ, प्राध्यापकहरू श्री भोजराज घिमिरे, श्री कुमोद अधिकारी र श्री खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल ज्यूहरूप्रति आभारी छु ।

अनुसन्धानको सूचना सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सुकुना स्रोत केन्द्र अन्तरगतका माध्यमिक तथा उच्च माध्यमिक विद्यालयका व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, प्राचार्य/प्रधानाध्यपक, शिक्षक, विद्यार्थी साथै स्रोत व्यक्ति प्रति आभार प्रकट गर्दछु । यसै गरी अध्ययनको क्रममा हौसला र प्रेरणा प्रदान गर्दै छलफलमा सहयोग पुऱ्याउने साथीह सूर्यबहादुर बस्नेत, नेत्र महत र अमर खड्का प्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । साथै लेखन कार्यमा समय र वातावरण मिलाउन सहयोग पुऱ्याउने श्रीमती पार्वता, छोरी सविना र छोरो सन्दिपलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । अन्त्यमा शोध पत्रलाई मूर्तरुप दिन कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग गर्नु हुने श्री यज्ञमणि निरौला र भाषा सम्पादन गर्नु हुने शिक्षक साथी श्री गोविन्द बहादुर पौडेल लगायत प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण मानुभावलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

सूर्यप्रसाद भट्टराई

शोधसार

माध्यमिका तहमा शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था शीर्षक अन्तर्गत गरिएको शोधकार्यको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रम शैक्षिक क्रियाकलापहरुको संगठित ढाँचा हो जसमा विद्यालय भित्र र बाहिरका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरु समावेश भएका हुन्छन् । पाठ्यक्रम सिकाइको योजना भएको हुँदा पाठ्यक्रमले राखेका उद्देश्य पुरा गर्न त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनुपर्छ । यस अध्ययनमा माध्यमिक तहको ऐच्छिक द्वितीय शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनले शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा भइरहेको अवस्थाको जानकारी गराउने हुनाले यस अध्ययनको औचित्य रहेको छ । यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य पाठ्यक्रमको अवस्था पहिचान गर्नै, शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था पहिचान गर्ने, शिक्षा विषयको मूल्याङ्कनको अवस्थाको पहिचान गर्ने र पाठ्यक्रमको कार्यन्वयनमा देखिएका समस्या पहिचान गरी सुझाउनु रहेको छ ।

यस अध्ययनलाई सहयोग पुग्ने हिसावले अध्ययनसँग सम्बन्धीत पूर्व साहित्यको समिक्षा गरिएको छ । अनुसन्धान कार्यमा परिमाणात्मक र गुणात्मक दुवै विधिको प्रयोग गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलनका लागि प्रश्नावली, स्थलगत अध्ययन, दस्तावेज अध्ययन, लक्षित समूह छलफल र अन्तर्वार्ता जस्ता साधनहरुको प्रयोग गरिएको छ । यस अनुसन्धानलाई मोरङ जिल्लाको सौठा स्रोतकेन्द्र अन्तरगत इटहरा गाऊ विकास समिति भित्र सञ्चालित तीनवटा सामुदायिक विद्यालयहरु श्री सरस्वती उ.मा.वि. इटहरा ७, श्री दुर्गा मा.वि. इटहरा ६, र श्री जनता मा.वि. इटहरा ३मा पाठ्याक्रम कार्यान्वयनको अवस्थाको बारेमा अध्ययन गरिएको छ । जनसंख्या छनौटका लागि ३ ओटा सामुदायिक विद्यालयका ३ जना प्रधानाध्यापक , ३ जना विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष तीनै ओटा विद्यालयबाट ५/५ जना विद्यार्थीहरु, ५/५ जना अभिभावकहरु १ जना वि. नि. र १ जना स्रोतव्यक्तिलाई तथ्याङ्कको स्रोतको रुपमा प्रयोग गरिएको छ । यो अध्ययन पुरा गर्ने क्रममा उद्देश्य मूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

नमुना छनैटमा परेका विद्यालयहरुमा पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि दैनिक समय तालिका बार्षिक शैक्षिक योजना, बार्षिक कार्य योजना र दैनिक पाठयोजनाहरु बनाइएको पाइयो । नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरुमा विद्यार्थीले निशुल्क पाठ्यपुस्तक प्राप्त गरेको पाइयो । शैक्षिक सामग्री उपललब्धता हुँदाहुँदै पनि प्रभावकारी प्रयोगको अवस्था

पाइएन । तीन ओटै विद्यालयमा बढी मात्रामा प्रवचन विधिको प्रयोग गरी शिक्षक निर्देशिका विना नै शिक्षण गर्ने गरेको पाइयो । शिक्षा विषयमा ७५% सैद्धान्तिक पक्षलाई मात्र बढी जोड दिई मूल्याङ्कन गरेको पाइयो भने २५% प्रयोगात्मक पक्षलाई औपचारिकता पूरा गर्न मात्र परीक्षा लिइएको पाइयो ।

नमुना छनौटमा परेका विद्यालयहरुमा व्यवस्थित कक्षा कोठा विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधिमा ध्यान दिनुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । शिक्षकले पेशा प्रति प्रतिवद्धता हुनु, सरोकारवाला निकायहरुको प्रभावकारी निरिक्षण अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी दण्ड तथा पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ । पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि समयमा नै पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक आवश्यक शैक्षिक सामग्रीहरु, सन्दर्भ पुस्तकहरु उपलब्ध हुनुपर्ने, शिक्षा नीति तथा नियमलाई कडाइका साथ लागू गर्नुपर्ने देखिन्छ । पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरुलाई समाधान गर्न सम्बन्धित सवै पक्षले योजना बनाएर कार्यान्वयन गर्न सकेको खण्डमा पाठ्यक्रमले राखेका उद्देश्यहरु हासिल गर्न सकिन्छ ।

विषयसूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञता ज्ञापन	ग
शोधसार	घ
विषय सूची	च
तालिका सूची	ज
परिच्छेद एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको औचित्य	४
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्न	६
१.६ अध्ययनको परीसिमा	६
१.७ परिभाषा र व्याख्या	७
परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक ढाँचा	
२ १ अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा	८
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता	१२
परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि	
३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१४
३.२ जनसङ्ख्या	१४
३.३ नमूनाको छनौट	१४
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरु	१५
३.५ साधनको वैधता	१६
३.६ तथ्याङ्कको स्रोत	१६

३.७ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया १७
३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया १७

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१ शिक्षा विषयको पाठ्यक्रमको वर्तमान अवस्था १८
४.१.१ पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका सिकाइका साधारण उद्देश्यहरु १८
४.१.२ माध्यमिक तहमा शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम भित्र रहेका विषयवस्तु २०
४.१.३ विशिष्टकरण तालिकाको प्रयोग २१
४.२ शिक्षा विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था विश्लेषण २१
४.२.१ पाठ्यपुस्तकको उपलब्धता र प्रयोगको अवस्था २२
४.२.२ शिक्षकको व्यवस्था २३
४.२.३ पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था २४
४.२.४ शिक्षक निर्देशिका प्रयोगको अवस्था २५
४.२.५ शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको अवस्था २५
४.२.६ शिक्षण विधिको प्रयोगको अवस्था २७
४.२.७ शिक्षक तथा विद्यार्थी क्रियाकलापहरु २८
४.२.८ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको अवस्था ३०
४.३ पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएमा समस्याहरु ३२
४.४ पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरु ३४

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ति ३७
५.२ निष्कर्ष ३८
५.३ सुझावहरु ३९
सन्दर्भग्रन्थ
अनुसूची

तालिका सूची

तालिका विवरण	पृष्ठ
तालिका नं. १ : मा. वि. तहमा पाठ्यपुस्तक प्रयोग गर्ने विद्यार्थी संख्या	२२
तालिका नं. २ : विषय शिक्षकको शैक्षिक योग्यता, तालिम र अनुभव	२३